

Κ. Κοσμάτος, Οι «ευπαθείς» ή «κοινωνικά αποκλεισμένες» ομάδες του πληθυσμού ως θύματα της εμπορευματοποίησης ανθρώπινων οργάνων*



ΠΟΙΝΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

Τεύχος 3/2005, Μάρτιος

Νομοθεσία, Νομολογία, Θεωρία & Πράξη του Ποινικού Δικαίου

Εκδίδεται από το 1998 - Μηνιαία έκδοση

Ενότητα: Ζ' ΕΡΕΥΝΕΣ - ΕΚΘΕΣΕΙΣ , σελ. 348

ΚΩΣΤΑ ΚΟΣΜΑΤΟΥ, Δ.Ν., Δικηγόρου

1. Τα τελευταία χρόνια γίνεται ευρεία συζήτηση για το οργανωμένο έγκλημα¹ με διαστάσεις διεθνείς και «παγκοσμιοποιημένες».² Είναι χαρακτηριστικό ότι η αντιμετώπιση του φαινομένου αυτού επιχειρείται με τη θέσπιση ποινικών μέτρων διεθνούς εμβέλειας, καθώς η «οικονομική παγκοσμιοποίηση» οδηγεί (ή μάλλον αποτελεί μια από τις βασικές προϋποθέσεις) στην άνθιση της «εγκληματικής παγκοσμιοποίησης». Μια μορφή της οργανωμένης διεθνούς εγκληματικότητας στο επίπεδο αυτό αποτελεί η «εμπορία ανθρώπων»³ και μια ειδικότερη μορφή της η εμπορευματοποίηση ανθρώπινων οργάνων. Αποτελεί κοινό τόπο ότι η εμπορευματοποίηση ανθρώπινων οργάνων τείνει να λάβει τα τελευταία χρόνια μεγάλες διαστάσεις σε παγκόσμιο επίπεδο.

Έχει παράλληλα παρατηρηθεί ότι τα θύματα (ακουσίως δότες) της δραστηριότητας αυτής προέρχονται από διαφορετικές ομάδες του πληθυσμού, όπως άτομα που ζουν στο (ή κάτω από το) όριο της φτώχειας, κάτοικοι από χώρες του τρίτου κόσμου, μετανάστες, κρατούμενοι σε σωφρονιστικά καταστήματα, παιδιά (ανήλικοι), άτομα που πάσχουν από σοβαρή σωματική ή διανοητική ή ψυχική ασθένεια («άτομα με ειδικές ανάγκες») ή διαβιών σε ιδρύματα. Ως χαρακτηριστικά πρόσφατα παραδείγματα μπορούν να αναφερθούν:

α) Η ύπαρξη θεσμικού πλαισίου στην Ινδία από το 1994, σύμφωνα με το οποίο απαγορεύεται η πώληση οργάνων ανθρώπων έναντι χρημάτων.⁴

β) Η έκθεση της οργάνωσης «China Watch» στα 1998, σύμφωνα με την οποία ο κινεζικός Λαϊκός Στρατός επιδίδεται ενεργά στο εμπόριο οργάνων θανατοποινιτών.⁵

γ) Η αποκάλυψη κυκλωμάτων το 1998 στην Αλβανία⁶ και το 2001 στην Μεγάλη Βρετανία και στην Αυστραλία για αφαίρεση οργάνων από εκατοντάδες ή και χιλιάδες παιδιά με σκοπό την πώλησή τους.⁷

δ) Οι καταγγελίες ανώτατου δικαστικού λειτουργού της Ιταλίας ότι η λαθρομετανάστευση συνδέεται άμεσα με το εμπόριο των ανθρώπινων οργάνων, με την παράλληλη διαπίστωση ότι οι μετανάστες που πέφτουν θύματα των παραπάνω ενεργειών προέρχονται από ομάδες που έχουν διανοητικά ή ψυχολογικά προβλήματα.⁸

ε) Οι πρόσφατες «αγγελίες» για πώληση οργάνων που εμφανίστηκαν σε νοσοκομείο της χώρας μας.⁹

στ) Σε ευρωπαϊκό επίπεδο είναι χαρακτηριστική η ενασχόληση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής από τις συνεχείς ερωτήσεις ευρωβουλευτών για το φαινόμενο της εμπορευματοποίησης ανθρώπινων οργάνων την τελευταία δεκαετία.¹⁰

ζ) Σε εθνικό νομοθετικό επίπεδο η θέσπιση του άρθρου 2 του [N 2737/1999](#): «Μεταμοσχεύσεις ανθρωπίνων ιστών και οργάνων και άλλες διατάξεις», σύμφωνα με το οποίο ρητά απαγορεύεται η με αντάλλαγμα αφαίρεση ιστών και οργάνων με σκοπό τη μεταμόσχευση.¹¹

Συνεκτικός κρίκος όλων αυτών των κατηγοριών των ατόμων-υποψηφίων θυμάτων¹² είναι ότι εντάσσονται στις «ευπαθείς»¹³ ή λεγόμενες ομάδες «κοινωνικού αποκλεισμού», έννοια με την οποία θα ασχοληθούμε στη συνέχεια και θα προσπαθήσουμε να ανιχνεύσουμε και να προσεγγίσουμε τα βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματά της. Με την αναλυτική μελέτη και γνώση της έννοιας του «κοινωνικού αποκλεισμού» είναι δυνατόν να συμβάλλουμε στην άρση των αποτελεσμάτων της, όπως είναι και η εμπορευματοποίηση ανθρώπινων οργάνων. Παράλληλα μια τέτοια ανάλυση μας επιτρέπει να θέσουμε τους βασικούς άξονες που θα διέπουν τα μέτρα που λαμβάνονται για την πρόληψη του φαινομένου αυτού.

2. Η έννοια του «κοινωνικού αποκλεισμού» αποτελεί από το 1989 έναν νέο όρο στην ευρωπαϊκή πραγματικότητα.¹⁴ Έκτοτε μέχρι και σήμερα¹⁵ παρατηρούμε την καθιέρωση της παραπάνω έννοιας όχι μόνο ως όρου στα κοινοτικά κείμενα, αλλά και

-κυρίως- ως κατηγορία προγραμμάτων που ενισχύονται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο.¹⁶

Αν και η έννοια του «κοινωνικού αποκλεισμού» δεν έχει προσδιοριστεί επαρκώς, ωστόσο έχουν αναδειχθεί τα κοινά χαρακτηριστικά των καταστάσεων αποκλεισμού.¹⁷ Έτσι υπογραμμίζονται ως τέτοια «η έλλειψη δυνατότητας άσκησης των κοινωνικών δικαιωμάτων του ατόμου χωρίς βοήθεια, η κακή εικόνα των ατόμων αυτών για τον εαυτό τους και την ικανότητά τους να ανταπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους, ο κίνδυνος μονιμοποίησης των αναγκών ενίσχυσης και τον στιγματισμό των ατόμων αυτών και των συνοικιών των αστικών περιοχών όπου κατοικούν»,¹⁸ αλλά και «η ισχνή σχέση των ατόμων αυτών με τους κύριους κοινωνικούς μηχανισμούς που παράγουν ή διανέμουν πόρους, όπως είναι η αγορά εργασίας, η οικογένεια, ή άλλα διαπροσωπικά δίκτυα ή το κράτος».¹⁹

Αρχικά η έννοια του «κοινωνικού αποκλεισμού» συνδέθηκε κυρίως με την έννοια της «φτώχειας».²⁰ Έτσι στα μέσα της δεκαετίας του 1970 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή οργάνωσε το πρώτο πρόγραμμα καταπολέμησης της φτώχειας σε όλα τα κράτη-μέλη. Ως κριτήριο προσδιορισμού της φτώχειας ορίστηκε το εισόδημα. Τα νοικοκυριά με εισόδημα κατώτερο του 50% του μέσου καθαρού εισοδήματος ανά χώρα εθεωρούντο ως φτωχοί. Ωστόσο στην συνέχεια αποδείχτηκε ότι η φτώχεια είναι ένα πολυδιάστατο φαινόμενο που δεν μπορεί να προσδιοριστεί μόνο με οικονομικές μεθόδους.²¹

Κοινός τόπος της έννοιας του «κοινωνικού αποκλεισμού» αποτελεί το χαρακτηριστικό της αποστέρησης και μάλιστα του πολυδιάστατου χαρακτήρα της,²² δηλαδή η αποστέρηση σε πολλούς τομείς της κοινωνικής ζωής, όπως είναι η πρόσβαση σε αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης, στην εκπαίδευση, στην απασχόληση, στη στέγαση, στις συλλογικές υπηρεσίες και στην ιατρική περίθαλψη.²³

Η έννοια του «κοινωνικού αποκλεισμού», όπως γίνεται σαφές προϋποθέτει και αφορά σε περιορισμούς στην άσκηση των δικαιωμάτων. Οι περιορισμοί αυτοί των δικαιωμάτων μπορεί να γίνονται θελημένα ή αθέλητα, όταν δηλαδή το άτομο τους επιλέγει ή όχι. Ωστόσο όταν η επιλογή αυτή του περιορισμού του δικαιώματος γίνεται θελημένα θα πρέπει να διερευνάται η αιτία της επιλογής. Και τούτο διότι μπορεί η επιλογή αυτή για τον περιορισμό του δικαιώματος να είναι ηθελημένη, ωστόσο μπορεί να προέρχεται και να είναι αποτέλεσμα ενός άλλου αθέλητου για το άτομο περιορισμού.²⁴

3. Έχοντας ως αφετηρία ότι οι ομάδες «κοινωνικού αποκλεισμού» είναι οι πλέον ευάλωτες στο ζήτημα της εμπορευματοποίησης ανθρώπινων οργάνων θα επιχειρήσουμε στη συνέχεια να προσεγγίσουμε και να αναζητήσουμε τους άξονες που απαιτεί μια ορθή αντιμετώπιση του φαινομένου αυτού, εντοπίζοντας παράλληλα τα προβλήματα που προκύπτουν από τα μέτρα που λαμβάνονται για την καταπολέμηση του «κοινωνικού αποκλεισμού» στην πράξη.

α) Τα κριτήρια του «κοινωνικού αποκλεισμού»:

Είναι σαφές ότι η επίλυση των ζητημάτων που δημιουργεί το φαινόμενο του «κοινωνικού αποκλεισμού» προϋποθέτει τη γνώση και ανάλυση όλων των αιτιών και των παραμέτρων που συμβάλλουν στη δημιουργία του φαινομένου αυτού. Ωστόσο ο καθορισμός των κριτηρίων για την υπαγωγή μιας κοινωνικής ομάδας ή ατόμων στην

έννοια του «κοινωνικού αποκλεισμού» δεν έχει οριοθετηθεί. Αποτέλεσμα αυτού αποτελεί αφενός να μην υφίσταται μια συμπαγής και σαφώς οριοθετημένη ομάδα «κοινωνικού αποκλεισμού», αλλά καταβάλλεται η προσπάθεια ομαδοποίησης στη βάση των κοινών κοινωνικών προβλημάτων. Τα κοινωνικά προβλήματα εμφανίζονται ως προβλήματα των ιδιαίτερων ομάδων και όχι ως προβλήματα που παράγονται από την ίδια την κοινωνία. Αποτέλεσμα αυτού είναι η λύση του προβλήματος του «κοινωνικού αποκλεισμού» να απαιτεί ειδικά μέτρα για κάθε ομάδα. Η αντιμετώπιση της προβληματικής αυτής με τον παραπάνω τρόπο γεννά δύο βασικά ερωτήματα στο επίπεδο αυτό: το πρώτο έχει σχέση με το ποιος τελικά ευθύνεται για το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού: τα άτομα ή οι ομάδες ή η κοινωνία, εάν τελικά η αιτία για την ένταξη ενός ατόμου ή μιας ομάδας σε κοινωνικό αποκλεισμό αφορά στο ίδιο το άτομο (ή στην ομάδα) που βιώνει συνθήκες κοινωνικού αποκλεισμού ή παράγεται κοινωνικά. Το δεύτερο ερώτημα έχει σχέση με τις επιπτώσεις της ομαδοποίησης, των ομάδων δηλαδή που πλήττονται από κοινωνικό αποκλεισμό.

Ο «κοινωνικός αποκλεισμός» στην ευρωπαϊκή πραγματικότητα δεν ορίζεται, αλλά εμφανίζεται σαν πραγματικότητα που δεν χρειάζεται απόδειξη. Δεν υπάρχει μια θεωρία αποκλεισμού, αλλά διάφοροι αποκλεισμοί που μπορούν να ερμηνευθούν σε σχέση με αυτό που πάντα ορίζουμε ως κοινωνία.²⁵ Ωστόσο η αντιμετώπιση του «κοινωνικού αποκλεισμού» με τους όρους αυτούς παραπέμπει σε μια διχοτομημένη κοινωνία με τους «κανονικούς» και τους «μη κανονικούς».²⁶ Επιπλέον η συγκεκριμένη θέση και ένταξη των ατόμων ή των ομάδων σε κατηγορίες ταξινομεί και εν τέλει στιγματίζει τις ομάδες αυτές.²⁷ Παράλληλα δεν είναι άγνωστες οι περιπτώσεις όπου η ένταξη στις ομάδες του «κοινωνικού αποκλεισμού» λαμβάνει χώρα εξαιτίας του ότι ηθικοποιείται το κοινωνικό πρόβλημα.²⁸

β) Ο «αποκλεισμός» από την αγορά εργασίας:

Η έννοια του «κοινωνικού αποκλεισμού» έχει βασική σχέση με τους επαρκείς πόρους και τη διανομή του εισοδήματος. Βασικό πεδίο άσκησης κοινωνικής πολιτικής αποτελεί ο χώρος της εργασίας.²⁹ Η ανεργία ως κοινωνικό πρόβλημα αποτελεί κυρίαρχο αντικείμενο της κοινωνικής πολιτικής. Στο μέτρο όπου η εργασία αποτελεί τη βασική πηγή εισοδήματος, η καταπολέμηση της ανεργίας αλλά και οι όροι της εργασίας αποτελούν θεμελιακό ζήτημα και για τις δύο παραπάνω έννοιες.

Ήδη από τον 13ο-14ο αιώνα θεωρείται ότι κυρίαρχο μοντέλο αποτελεί η δόμηση της κοινωνίας με βάση την εργασία,³⁰ ότι δηλαδή η δυναμική της κοινωνικής εξέλιξης θεωρείται ότι προέρχεται από τις συγκρούσεις στον χώρο εργασίας. Οι έντονες αλλαγές στον χώρο της εργασίας ιδίως σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης³¹ φαίνεται ωστόσο να διαφοροποιούν την παραπάνω θέση.

Είναι σαφές ότι η ανεργία αποτελεί έναν από τους κυριότερους προσδιοριστικούς παράγοντες που οδηγεί στο φαινόμενο της περιθωριοποίησης και του «κοινωνικού αποκλεισμού».³² Το ζητούμενο στη σχέση του «κοινωνικού αποκλεισμού» με την κοινωνική πολιτική στον χώρο της ανεργίας αποτελεί αν τα μέτρα που λαμβάνονται για την καταπολέμησή της αφορούν στην εξάλειψη της ανεργίας ή στην ελάφρυνση των δυσμενών συνθηκών που συνεπάγεται η ανεργία. Με άλλα λόγια αν τον τελικό στόχο αποτελεί η εξάλειψη των κοινωνικών ανισοτήτων και η εδραίωση της κοινωνικής δικαιοσύνης. Σε διαφορετική περίπτωση η κοινωνική πολιτική από

πολιτική καταπολέμησης των ανισοτήτων³³ μετασηματίζεται σε πολιτική νομιμοποίησής τους.³⁴ Με την κρίση του κοινωνικού κράτους στόχο των μέτρων που λαμβάνονται για την καταπολέμηση της ανεργίας αποτελούν όχι το σύνολο των πολιτών αλλά μια κατηγορία του πληθυσμού, αυτή που ζει σε συνθήκες φτώχειας (= πολιτική καταπολέμησης της φτώχειας).³⁵ Με τον τρόπο αυτό παράγεται ο κατακερματισμός της ανεργίας και η κατάταξη των ανέργων σε επιμέρους ομάδες-στόχους³⁶ και να δεν λαμβάνεται μια συνολική πολιτική που θα απαντά στο ζήτημα της ευημερίας όλου του κοινωνικού συνόλου, ούτε θα λαμβάνει χώρα ο αντίστοιχος συνολικός σχεδιασμός.

γ) «Κοινωνικός αποκλεισμός» και θεμελιώδη δικαιώματα:

Τονίσαμε σε άλλο σημείο ότι βασικό προσδιοριστικό στοιχείο της έννοιας του «κοινωνικού αποκλεισμού» αποτελεί το χαρακτηριστικό της αποστέρησης. Ο «κοινωνικός αποκλεισμός» αποτελεί ένα σύνθετο φαινόμενο που υποβαθμίζει συνολικά την κατάσταση του ατόμου (έλλειψη ικανών πόρων, περιορισμός και αδυναμία άσκησης των δικαιωμάτων, έλλειψη πρόσβασης στην πολιτική εξουσία, έλλειψη ίσων ευκαιριών και κοινωνικών δικαιωμάτων για όλους τους πολίτες).³⁷ Με άλλα λόγια ο κοινωνικός αποκλεισμός ισοδυναμεί με υποβάθμιση των πολιτών και περιορίζει τα ατομικά, πολιτικά και κοινωνικά τους δικαιώματα.³⁸

4. Σύμφωνα με την ανάπτυξη που πραγματοποιήσαμε παραπάνω αναπόσπαστες θέσεις, θεωρητικό υπόβαθρο και ιδεολογική αφετηρία για την υλοποίηση πρωτοβουλιών και δράσεων στην καταπολέμηση του «κοινωνικού αποκλεισμού» θα πρέπει να αποτελούν:

- i) Η διατήρηση του εγγυητικού χαρακτήρα των κοινωνικών δικαιωμάτων,
- ii) η αναγνώριση ότι κάθε ένας έχει δικαιώματα που απορρέουν από την ιδιότητά του ως ατόμου και μέλους του κοινωνικού συνόλου,
- iii) η υποχρέωση της εξουσίας για λήψη συγκεκριμένων θετικών μέτρων,
- iv) κατοχύρωση θεμελιωδών δικαιωμάτων (πλήρης συμμετοχή στην κοινωνική ζωή),³⁹
- v) όλα τα βασικά κοινωνικά αγαθά δηλαδή η ελευθερία και ευκαιρίες, εισόδημα και πλούτος θα πρέπει να κατανέμονται ισότιμα εκτός αν μια άνιση κατανομή γίνεται σε όφελος των λιγότερο ευνοημένων,⁴⁰
- vi) η εξάλειψη του κοινωνικού αποκλεισμού προϋποθέτει σε εθνικό και διεθνές επίπεδο την θέσπιση της αρχής του βασικού εισοδήματος,⁴¹
- vii) η θέσπιση και η λειτουργία θεσμών και δομών ενεργούς πολυεπίπεδης υποστήριξης (σε εκπαιδευτικό, οικονομικό, κοινωνικό, ψυχολογικό κλπ. επίπεδο),
- viii) ύπαρξη κοινωνικών κινημάτων που θα προβάλλουν, θα διεκδικούν και θα ελέγχουν επί τη βάσει των κοινωνικών αιτημάτων.⁴²

Η διαφοροποίηση στον χώρο των εργασιακών σχέσεων και του κοινωνικού κράτους στις μέρες μας είναι εμφανής.⁴³ Η αντιμετώπιση μορφών «κοινωνικού αποκλεισμού» προϋποθέτει την συγκρότηση ενός νέου σύγχρονου κράτους πρόνοιας με άξονες την κοινωνική αλληλεγγύη και την συλλογική κοινωνική ευθύνη απέναντι στην ιδιωτική αδυναμία και να προσφέρει ένα δικαιότερο μοντέλο οργάνωσης της κοινωνίας.⁴⁴ Η προϋπόθεση τούτη σε συνδυασμό με την αναγνώριση στα μέλη της κοινωνίας της «ιδιότητας του πολίτη», της αναγνώρισης δηλαδή και της παγίωσης σε όλα τα μέλη του κοινωνικού συνόλου να είναι αποδεκτά ως πλήρη μέλη της κοινωνίας⁴⁵, είναι σε θέση να τοποθετήσει το ζήτημα του «κοινωνικού αποκλεισμού» στην ορθή του βάση και να οδηγήσει στην επιλογή τρόπων για την άρση του.

Πέρα όμως από την διαπίστωση αυτή η βελτίωση της ποιότητας ζωής, η ισότητα στις ευκαιρίες, η ακώλυτη άσκηση όλων των κοινωνικών δικαιωμάτων των πολιτών αποτελεί αποκλειστικά αντικείμενο νομοθετικής πρόβλεψης και ρύθμισης; Η διαφορετικά, η ενεργοποίηση και η υλοποίηση της νομοθετικής ρύθμισης είναι αποκλειστικό έργο της αρμόδιας αρχής; Η καταπολέμηση του «κοινωνικού αποκλεισμού» προϋποθέτει σίγουρα θεσμικά μέσα. Ωστόσο η ύπαρξη νομοθετικού οπλοστασίου για τη διασφάλιση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας είναι διαδικασία αμφίδρομη. Η θέσπιση και η ενεργοποίηση νομοθετημάτων έχει ουσιαστικό περιεχόμενο μόνο αν η παραγωγή τους οφείλεται σε κοινωνικό αίτημα. Διαφορετικά είναι δυνατόν να παραμείνει γράμμα κενό. Ο αυτονόητος σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε ένα κράτος δικαίου δεν επιτυγχάνεται από την ανάγκη ομογενοποίησης της εθνικής νομοθεσίας σε ευρωπαϊκές συστάσεις, αλλά στην αναγνώριση και στην διεκδίκησή του από όλες τις κοινωνικές ομάδες.⁴⁶

Στην εποχή που σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης υπάρχουν 20.000.000 άνεργοι, 50.000.000 άτομα που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας και 5.000.000 άστεγοι, ενώ σε παγκόσμια κλίμακα 358 άτομα σε όλο τον πλανήτη έχουν περιουσία μεγαλύτερη από όσα κερδίζουν οι μισοί κάτοικοι του πλανήτη,⁴⁷ 225 άτομα κατέχουν πλούτο ίσο με το ετήσιο εισόδημα 2,5 δις ανθρώπων,⁴⁸ 1,3 δις άνθρωποι ζουν με ένα δολάριο την ημέρα⁴⁹ και άλλα 2,8 δις άνθρωποι ζουν με δύο δολάρια την ημέρα, 900 εκατομμύρια ενήλικες είναι αναλφάβητοι, 113 εκατομμύρια ανήλικοι βρίσκονται εκτός της εκπαιδευτικής διαδικασίας⁵⁰ και καθημερινά πεθαίνουν 35.000 παιδιά εξαιτίας «απλών» σχετικά ασθενειών όπως πνευμονία, ανεμοβλογιά, διάρροια, ελονοσία,⁵¹ προκύπτει ένα σαφές άνοιγμα της ψαλίδας μεταξύ πλουσίων και φτωχών και δημιουργία μιας κατηγορίας αποκλεισμένων, γεγονός που αποτελεί σαφές ρήγμα κατά της δημοκρατίας.⁵² Σε τέτοιες συνθήκες γίνεται κατανοητή η άνθιση του φαινομένου της εμπορευματοποίησης ανθρωπίνων οργάνων, ως έγκλημα κατά των φτωχών, των αποκλεισμένων. Και τούτο διότι φαίνεται ότι ζούμε στην εποχή που έχει ως χαρακτηριστικό της γνώρισμα το «νόμο της ζούγκλας». Και η παρατήρηση αυτή γίνεται στον χώρο της εμπορευματοποίησης των ανθρωπίνων οργάνων με την κυριολεκτική έννοια. Από παράδειγμα προέρχεται από μελέτη του καθηγητή Λόρενς Κόεν, ο οποίος μελέτησε 30 περιπτώσεις πωλητών οργάνων από την Κίνα. Οι 27 ήταν γυναίκες. Οι σύζυγοί τους είπαν στον καθηγητή: «Εμείς δουλεύουμε σκληρά νύχτα μέρα. Δεν είναι δίκαιο λοιπόν να συμβάλλουν κάτι και οι γυναίκες στα οικογενειακά έξοδα, πουλώντας ένα νεφρό;».

Η εργασία αυτή δεν είχε προφανώς τον στόχο να εισφέρει άμεσες προτάσεις για την επίλυση του θέματος. Αντίθετα προσπάθησε να εντάξει το πρόβλημα σε μια συνολική διάσταση πρόληψης του φαινομένου. Και στην κατεύθυνση αυτή η κάμψη της

«αδυναμίας» ή η «ασχυροποίηση» των θυμάτων της εμπορευματοποίησης αποτελεί βασικό παράγοντα. Οι δράσεις και τα μέτρα για την «ασχυροποίηση» αυτή ωστόσο για να μην έχουν χαρακτήρα αποσπασματικό και είναι τελικά αναποτελεσματικά θα πρέπει να απαντούν συνολικά στην ενίσχυση των «ευπαθών» ομάδων του πληθυσμού.

Υποσημειώσεις

* Το παρόν άρθρο αποτελεί επεξεργασμένη μορφή εισήγησης στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού Συνεδρίου με θέμα: «Η εμπορευματοποίηση των ανθρωπίνων οργάνων», που οργανώθηκε στις 1-2.11.2002 στη Θεσσαλονίκη από το Ερευνητικό Ινστιτούτο Δικονομικών Μελετών του Πανεπιστημίου Αθηνών και υπό την αιγίδα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Πρόγραμμα Falcone).

1. Πρβλ. μεταξύ άλλων από την πρόσφατη βιβλιογραφία Γ. Παπαγεωργίου, Ο ρόλος του τρίτου πυλώνα στη δημιουργία της ένωσης - το παράδειγμα του οργανωμένου εγκλήματος, ΠοινΔικ 2002,435 επ., Π. Νικολούδη, Η «νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες» (άρθ. 2 Ν 2331/1995) (Με αφορμή την πρόσφατη νομολογία), ΠοινΔικ 2000,1133 επ., Γ. Λάζο: Κυβερνοχώρος, οργανωμένο έγκλημα και ξέπλυμα βρώμικου χρήματος, ΠοινΔικ 2000,403 επ., W. Bruggeman, Η καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος : δυνατότητες, προβλήματα και ευκαιρίες, με ειδικότερη έμφαση στην Ευρωπαϊκή Ένωση, μετάφραση Ε. Στεργιούλη, ΠοινΔικ 2000,316 επ., Σ. Δασκαλόπουλο, Διλήμματα για την άμυνα στο οργανωμένο έγκλημα (Το «έλλειμμα» της πολιτείας και η συρρίκνωση των ατομικών δικαιωμάτων), Υπερ 1999,1023 επ., Κ. Βουγούκα, Το οργανωμένο έγκλημα γενικώς, σε συνδυασμό με τη βία και την τρομοκρατία, ειδικότερα, στο επίκεντρο παλαιότερων και προσφάτων εκδηλώσεων διεθνών οργανώσεων και οργανισμών, Υπερ 1999,499 επ., Ι. Μυλωνά, Σκέψεις σχετικά με τον όρο «Οργανωμένο έγκλημα», Υπερ 1999,495 επ., Λ. Καράμπελα, Η νομοθετική και νομολογική αντιμετώπιση του οργανωμένου εγκλήματος, ΑρχΝ 1999,177 επ., Χ. Παπαχαραλάμπους - Ο. Τσόλκα, Οργανωμένο έγκλημα σε μια Ευρώπη με ανοιχτά σύνορα., Υπερ 1996,675 επ.

2. Βλ. αναλυτικά σε Χ. Δημόπουλο, Η παγκοσμιοποίηση του εγκλήματος (κατά την αγγλοσαξονική βιβλιογραφία), εκδ. Σάκκουλα, σειρά Εγληματολογικά, αρ. 24, Αθήνα 2003.

3. Βλ. τη νέα νομοθετική ρύθμιση του άρθρου 1 του Ν 3064/2002, όπου προστίθεται άρθρο 323Α με τίτλο Εμπορία ανθρώπων. Βλ. επίσης Λ. Μαργαρίτη, Παρατηρήσεις στο Σχέδιο Νόμου για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και την αρωγή σε θύματα εγκλημάτων οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής. Εύστοχες ρυθμίσεις ή άστοχες παρεμβάσεις;, ΠοινΔικ 2002,181 επ., Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, Εμπορία ανθρώπων. Οι διεθνείς κατευθύνσεις, το ισχύον ποινικό δίκαιο και το νομοσχέδιο του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης, ΠοινΔικ 2002,424 επ..

4. Βλ. αναλυτικά σε www.inhealth.gr/news/golink.asp

5. Βλ. και το Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με το εμπόριο οργάνων θανατοποινιτών στην Κίνα, σε Δελτίο ΕΕ 5-1998, Έκδοση από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στις 14 Μαΐου.

6. Βλ. σχετικά Μακεδονικό Πρακτορείο Ειδήσεων «...Στο εμπόριο παιδιών και οργάνων σώματος, στο οποίο επιδίδεται ανενόχλητα η αλβανική μαφία σε συνεργασία με την ιταλική, αναφέρεται η εφημερίδα «Ρεπουμπλίκα» των Τυράνων. Στο σημερινό της βασικό θέμα με τίτλο «300 εκατομμύρια για μια αλβανική καρδιά» η εφημερίδα υποστηρίζει, ότι «γιατροί ζητούν 300 εκατομμύρια λεκ (περίπου 6 εκατομμύρια δραχμές) για μεταμόσχευση καρδιάς ενός μικρού παιδιού». Η εφημερίδα, που αναδημοσιεύει συνταρακτικά ρεπορτάζ των ιταλικών εφημερίδων, απευθύνει ερώτημα προς τις αρχές της Αλβανίας: «μήπως λειτουργεί στη χώρα μας η κλινική του τρόμου;», βλ. αναλυτικά σε <http://www.hri.org/news/greek/mpegr/1998/98-10-22.mpegr.html>

7. Βλ. Αθηναϊκό Πρακτορείο Ειδήσεων της 30.1.2001: «..Συνεχίζονται οι αποκαλύψεις για το σκάνδαλο που έχει ξεσπάσει στη Βρετανία σχετικά με τις παράνομες αφαιρέσεις οργάνων από νεκρούς ασθενείς. Η κυβέρνηση διέταξε τη διεξαγωγή έρευνας για το θέμα και ανακοίνωσε ότι ο ασυνείδητος Ολλανδός γιατρός, που για διάστημα επτά ετών έκλεβε όργανα εκατοντάδων νεκρών παιδιών, δεν θα μπορέσει να ξαναεργαστεί στη Βρετανία...», βλ. αναλυτικά σε www.alderhey.com. Βλ. επίσης Αθηναϊκό Πρακτορείο Ειδήσεων 9.3.2001: «...Περισσότερα από 25.000 ανθρώπινα όργανα σύμφωνα με έκθεση που δημοσιεύτηκε στην Αυστραλία, ενδέχεται να έχουν αφαιρεθεί χωρίς τη συγκατάθεση των συγγενών. Στα όργανα αυτά που φυλάσσονται σε πανεπιστήμια και μουσεία σε αυστραλιανή πολιτεία, συμπεριλαμβάνονται και καρδιές εκατοντάδων βρεφών. Τουλάχιστον 4.000 ανθρώπινα μοσχεύματα παιδιών βρίσκονται σε δύο μεγάλα νοσοκομειακά ιδρύματα στο Σίδνεϊ σύμφωνα με έλεγχο που έγινε στην αυστραλιανή πολιτεία της Νέας Νότιας Ουαλίας...», βλ. αναλυτικά σε www.search.nsw.gov.au/health.asp

8. Βλ. Αθηναϊκό Πρακτορείο Ειδήσεων «...Πίσω από τη διακίνηση των λαθρομεταναστών κρύβεται το εμπόριο ανθρωπίνων οργάνων. Την καταγγελία έκανε ο εισαγγελέας της Τεργέστης Νικόλα Μαρία Πάτσε, στην κατάθεσή του στην Κοινοβουλευτική Επιτροπή αντι-Μαφίας, που ασχολήθηκε με τη λαθρομετανάστευση. Δεν πρόκειται για μια προσωπική γνώμη ούτε για συμπεράσματα, αλλά για μαρτυρίες Σλοβένων που ανακρίθηκαν και οι οποίοι «περνούν» από τη χώρα τους μετανάστες στην Ιταλία. Η διακίνηση των ανθρωπίνων οργάνων υφίσταται και είναι μια επιχείρηση ιδιαίτερα δύσκολη, πολύπλοκη και λεπτή. Κυρίως όπως κατέθεσαν οι Σλοβένοι «passeurs» αυτή η επιχείρηση γίνεται με άτομα που έχουν περιορισμένες διανοητικές ικανότητες. Δηλαδή κερατοειδείς χιτώνες, νεφρά και συκώτια αφαιρούνται από μετανάστες που έχουν ψυχολογικά προβλήματα. Πρόκειται κυρίως για Ασιάτες και ιδιαίτερα Κινέζους, που φτάνουν με χιλιάδες ταλαιπωρίες στη Σλοβενία, εξαντλημένοι και έτοιμοι για όλα, προκειμένου να μπουν σε κάποια ευρωπαϊκή χώρα. Εκεί ανάλογα με τις «παραγγελίες» που έχουν, εντοπίζονται τα κατάλληλα άτομα και στη συνέχεια μεταφέρονται στον προορισμό τους, που συνήθως είναι μια ευρωπαϊκή ιδιωτική κλινική ...»

9. Βλ. σχετικά Εφημερίδα «Καθημερινή» της 19.9.2003 (http://www.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_ell_100090_19/09/2003_77378): «Ενδείξεις για εμπόριο ανθρωπίνων οργάνων. missing image file Εντοπίστηκαν «διαφημιστικές» κάρτες σε διαδρόμους των νοσοκομείων «Ευαγγελισμός» και το «Τζάνειο».

10. Ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε τις Γραπτές Ερωτήσεις προς την Επιτροπή: την με αριθμό 798/1998 του Ν.Κακλαμάνη με θέμα: «Παράνομο εμπόριο ανθρωπίνων οργάνων και φαρμάκων», την με αριθμό 513/1991 της U. Shleicher και του S. Akber προς την Επιτροπή με θέμα: «Εμπόριο Οργάνων», την με αριθμό 3966/1993 του Σ. Κωστόπουλου με θέμα: «Το εμπόριο μαύρης αγοράς ανθρωπίνων οργάνων», την με αριθμό E-3848/2000 του G. Pittella με θέμα: «Εμπόριο ανθρωπίνων οργάνων», την με αριθμό 2685/1995 του G. Podesta με θέμα: «Εμπόριο ανθρωπίνων οργάνων», την με αριθμό 259/1999 της Α. Καραμάνου, με θέμα «Τραγική η κατάσταση των παιδιών στην Αλβανία: Ναρκωτικά, υψηλή θνησιμότητα, εμπόριο παιδικών οργάνων», την με αριθμό 2397/2000 των L. Manisco, P. Mc Kenna, E. Paciott, G. Fava με θέμα: «Εμπόριο ανθρωπίνων οργάνων που αφαιρούνται από καταδικασμένους σε θάνατο στη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας», την με αριθμό 2238/1994 του W. Kreissl - Doerfler, με θέμα: «Εμπόριο οργάνων υιοθετημένων παιδιών από τη Βραζιλία». Αναλυτικά για το πλήρες κείμενο των ερωτήσεων και τις απαντήσεις της Επιτροπής βλ. σε www.dsanet.gr

11. Βλ. σχετικά Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου: Συνοπτικά σχόλια στο νομοσχέδιο για τις μεταμοσχεύσεις, ΠοινΔικ2000,187.

12. Εντασσόμενο θεματικά στην «οικονομική» ή «ιατρική» θυματολογία, βλ. σχετικά Γ. Πανούση - Χ. Δημόπουλο - Β. Καρύδη: Θυματολογικά κείμενα, εκδ. Σάκκουλα, σελ. 6. Για ζητήματα Θυματολογίας βλ. αναλυτικά Γ. Πανούση - Π. Ποτόλια: Διεθνή κείμενα για τα θύματα των εγκλημάτων, εκδ. Σάκκουλα, Ελληνική Εταιρία Θυματολογίας: Σχέσεις δράστη - θύματος από θυματολογική σκοπιά, Σειρά Σύγχρονα Νομικά Μελετήματα, εκδ. Σάκκουλα, Θ. Παπαθεοδώρου: Θυματολογία και αντεγκληματική πολιτική. Συγκριτικές προσεγγίσεις, ΝοΒ 1989,674 επ., Β. Αρτινοπούλου - Α. Μαγγανά: Θυματολογία και όψεις θυματοποίησης, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1996, Ε. Ανδριανάκη: Θυματολογικά, εκδ. Σάκκουλα, 2001.

13. Πρβλ. Β.Μπουρλιάσκο: Εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση «ευάλωτων» κοινωνικών ομάδων, δημοσιευμένο σε Ι. Τσίγκανου (επιμ.): Οι εγκληματολογικές όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2002, σελ. 312 επ. και τις εκεί αναφορές.

14. Βλ. σχετικά Τ. Καβουνίδη: Κοινωνικός αποκλεισμός. Έννοια, κοινοτικές πρωτοβουλίες, ελληνική εμπειρία και διλήμματα πολιτικής, δημοσιευμένο στο «Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα. Κύρια θέματα και προσδιορισμός προτεραιοτήτων πολιτικής, Έκθεση για το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο», τόμος Α', έκδοση ΕΚΚΕ, Αθήνα 1996, σελ. 49.

15. Βλ. και το Άρθρο 136 της Συνθήκης του Άμστερνταμ (πρώην άρθρο 117): «Η Κοινότητα και τα κράτη μέλη, έχοντας υπόψη τα θεμελιώδη κοινωνικά δικαιώματα όπως αυτά που ορίζονται στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη που υπογράφηκε στο Τορίνο στις 18 Οκτωβρίου 1961 και στον Κοινοτικό Χάρτη των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων του 1989, έχουν ως στόχο την προώθηση της απασχόλησης, τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας, ώστε να καταστήσουν δυνατή την εναρμόνισή τους με παράλληλη διατήρηση της προόδου, την κατάλληλη κοινωνική προστασία, τον κοινωνικό διάλογο και την ανάπτυξη των ανθρωπίνων πόρων που θα επιτρέψουν ένα υψηλό και διαρκές επίπεδο απασχόλησης και την καταπολέμηση του αποκλεισμού».

16. Το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο ιδρύθηκε με το άρθρο 123 της Συνθήκης της Ρώμης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας.

17. Βλ. και Κ. Κοσμάτο, «Κοινωνικός αποκλεισμός. Ρυθμίσεις, προβλέψεις και πρακτικές στο χώρο των ατόμων με ειδικές ανάγκες στην Ελλάδα», ΠοινΔικ 2001,83 επ.

18. Βλ. σχετικά Επιτροπή 1992, σελ. 10.

19. Βλ. σχετικά την Ελληνική Έκθεση για το Κοινοτικό Παρατηρητήριο Κοινωνικού Αποκλεισμού, 1990.

20. Βλ. σχετικά Δ. Κογκίδου - Ε. Τρέσσου - Γ. Τσιάκαλου, Φτώχεια-Κοινωνικός αποκλεισμός, βιβλιογραφικός οδηγός 1970-1995, Θεσσαλονίκη 1997, εκδ. Παρατηρητής.

21. Πρβλ. D. Clerc, Βιομηχανία παραγκωνισμένων, δημοσιευμένο σε Le Monde diplomatique, Η μάστιγα του κοινωνικού αποκλεισμού (αφιερώματα), τ. 6, 1995, σελ. 14 επ., Ι. Τσίγκανο, Οι εγκληματολογικές όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού, δημοσιευμένο σε Ι. Τσίγκανο (επιμ.): Οι εγκληματολογικές όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2002, σελ. 27 επ. και τις εκεί αναφορές.

22. Βλ. σχετικά Β. Πεσματζόγλου, Η κοινωνική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης: μια κριτική προσέγγιση, δημοσιευμένο σε Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα: Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός, Πρακτικά 6ου Επιστημονικού Συνεδρίου, Αθήνα 1998, σελ. 179 επ., Δ. Παπαδοπούλου, «Κοινωνικός αποκλεισμός». Εισαγωγή στην έννοια και την διαδικασία, δημοσιευμένο σε Δ. Παπαδοπούλου (επιμ.), Κοινωνικός αποκλεισμός, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1999, σελ. 47 επ..

23. Πρβλ. Σ. Χτούρη, Κοινωνική διαφοροποίηση, κοινωνικές ομάδες και κοινωνική πολιτική. Νεότεροι μετασχηματισμοί της κοινωνικής πολιτικής και η προβληματική του κοινωνικού αποκλεισμού, δημοσιευμένο στον Θ. Σακελλαρόπουλο (επιμ), Η μεταρρύθμιση του κοινωνικού κράτους, τ. Α', εκδ. Κριτική, Αθήνα 1999, σελ. 183 επ.

24. Π.χ. εάν ο ηθελημένος περιορισμός του δικαιώματος είναι το αποτέλεσμα του περιορισμού στην εκπαίδευση ή στην πρόσβαση στις πληροφορίες (πρβλ. σε Σ. Κοκκινάκη, Κοινωνικά χαρακτηριστικά των Τσιγγάνων της περιοχής των Άνω Λιοσίων Αττικής (έρευνα), Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, έκδοση ΕΚΚΕ, τ. 48, 1983, σελ. 110 επ. για την περίπτωση των τσιγγάνων).

25. Βλ. σχετικά Γ. Πετράκη, Κοινωνικός αποκλεισμός: παλαιές και νέες «αναγνώσεις» του προβλήματος, δημοσιευμένο σε Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα: Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός, Πρακτικά 6ου Επιστημονικού Συνεδρίου, Αθήνα 1998, σελ. 21.

26. Πρβλ. και C. De Brie, Η εξαθλίωση του περιθωρίου, δημοσιευμένο σε Le Monde diplomatique, Η μάστιγα του κοινωνικού αποκλεισμού (αφιερώματα), τ. 6, 1995, σελ. 20 επ.

27. Πρβλ. και Γ. Πετράκη, Κοινωνικός αποκλεισμός: παλαιές και νέες «αναγνώσεις» του προβλήματος, δημοσιευμένο σε Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα: Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός, Πρακτικά 6ου Επιστημονικού Συνεδρίου, Αθήνα 1998, σελ. 23.

28. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ένταξη στις ομάδες κοινωνικού αποκλεισμού οι μονογονεϊκές οικογένειες, ως μη κοινωνικά αποδεκτή νόρμα της οικογένειας και όχι γιατί βρίσκεται στα όρια της φτώχειας ή στερείται βασικών κοινωνικών αγαθών.

29. Πρβλ. Γ. Ζορμπά, Ο ρόλος των κοινωνικών εταίρων στο κοινοτικό επίπεδο και οι νέες διαδικασίες που θεσπίστηκαν με την συμφωνία για την κοινωνική πολιτική, δημοσιευμένο στον Γ. Μηλιό (επιμ), Κοινωνική πολιτική και κοινωνικός διάλογος στην προοπτική της οικονομικής και νομισματικής ένωσης και της «Ευρώπης των πολιτών», Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου του Ευρωπαϊκού Πολιτιστικού Κέντρου Δελφών, εκδ. Κριτική και Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών, σελ. 245-266 , από όπου προκύπτει ότι και μέχρι τις μέρες μας το εργασιακό ζήτημα αποτελεί τον βασικό άξονα ρυθμίσεων σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

30. Βλ. και Μ. Στογιαννίδου, Κοινωνία της μη-εργασίας: έρρηξη της εννοιολογικής κατηγορίας της εργασίας ή κρίση νομιμοποίησης του καπιταλιστικού κοινωνικού συμβολαίου, δημοσιευμένο σε Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα: Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός, Πρακτικά 6ου Επιστημονικού Συνεδρίου, Αθήνα 1998, σελ. 33.

31. Βλ. ενδεικτικά Ν. Κοτζιά, Θεωρίες για την παγκοσμιοποίηση και οι ασυμμετρίες της πραγματικότητας, Προλεγόμενα σε Ο. Μπέκ, Τί είναι παγκοσμιοποίηση;, μετ. Γ. Παυλόπουλος, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1999, Νικολακόπουλου Η., Παγκοσμιοποίηση της οικονομίας και κοινωνική ανισότητα και αποκλεισμός, δημοσιευμένο σε Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα: Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός, Πρακτικά 6ου Επιστημονικού Συνεδρίου, Αθήνα 1998, σελ. 211 επ., Paul Hirst & Grahame Thompson: Globalization in Question, Polity Press, London, 1998.

32. Βλ. σχετικά Η. Νικολακόπουλο, Παγκοσμιοποίηση της οικονομίας και κοινωνική ανισότητα και αποκλεισμός, δημοσιευμένο σε Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα: Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός, Πρακτικά 6ου Επιστημονικού Συνεδρίου, Αθήνα 1998, σελ. 205. Πρβλ. και Γ. Πανούση, Το έγκλημα του φτωχού και η φτώχεια ως «έγκλημα» (σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης), σειρά Εγκληματολογικά, αρ. 21, έκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2002, Ν. Θελερίτη, Παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, κράτος πρόνοιας και κατεδάφιση των κοινωνικών κατακτήσεων, δημοσιευμένο σε Ι. Τσίγκανου (επιμ.), Οι εγκληματολογικές όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2002, σελ. 153 επ. και τις εκεί αναφορές. Πρβλ. και Γ. Τουντζιαράκη, Πολιτικές μη απασχόλησης, δημοσιευμένο σε Δ. Παπαδοπούλου (επιμ.), Κοινωνικός αποκλεισμός, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1999, σελ. 85 επ..

33. Βλ. αναλυτικά σε Μ. Πετμεζίδου - Τσουλουβή, Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνική πολιτική, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1992, σελ. 119 επ.

34. Πρβλ. και Χ. Ταταρίδου, Ανεργία, μορφές απασχόλησης και νομιμοποίηση των μηχανισμών κοινωνικού αποκλεισμού, δημοσιευμένο σε Ι. Τσίγκανου (επιμ.), Οι εγκληματολογικές όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2002, σελ. 219 επ. και τις εκεί αναφορές.

35. Βλ. σχετικά Δ. Γράβαρη - Α. Δεδουσόπουλο, Ανεργία και μηχανισμοί νομιμοποίησης του κοινωνικού αποκλεισμού, δημοσιευμένο σε Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα: Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός, Πρακτικά 6ου Επιστημονικού Συνεδρίου, Αθήνα 1998, σελ. 42 - 45.

36. Π.χ. τσιγγάνοι, άτομα με ειδικές ανάγκες κ.λπ.

37. Βλ. σχετικά Γ. Αμίτση - Γ. Κατρούγκαλο, Κανονιστικές διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού, δημοσιευμένο σε Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα: Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός, Πρακτικά 6ου Επιστημονικού Συνεδρίου, Αθήνα 1998, σελ.57, Δ. Παπαδοπούλου, «Κοινωνικός αποκλεισμός». Εισαγωγή στην έννοια και την διαδικασία, δημοσιευμένο σε Δ. Παπαδοπούλου (επιμ.): Κοινωνικός αποκλεισμός, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1999, σελ. 57 επ.

38. Βλ. σχετικά Α. Μ. Michel, Η κλιμάκωση της φτώχειας στην Ευρώπη, δημοσιευμένο σε Le Monde diplomatique, Η μάστιγα του κοινωνικού αποκλεισμού (αφιερώματα), τ. 6, 1995, σελ. 10 επ.

39. Βλ. σχετικά Γ. Αμίτση - Γ. Κατρούγκαλο, Κανονιστικές διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού, δημοσιευμένο σε Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα: Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός, Πρακτικά 6ου Επιστημονικού Συνεδρίου, Αθήνα 1998,σελ. 73-74.

40. Βλ. όμως και την θέση που αναπτύσσει ο Ν. Τσόμσκι, Η βιομηχανία κατασκευής υπηκόων, μετ. Ν. Αλεξίου, β' έκδοση, εκδ. Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα 1999, σελ. 73 επ., σύμφωνα με την οποία η προστασία απέναντι στις ασθενέστερες ομάδες επιδιώκει είτε την απομόνωσή τους είτε τον πλήρη έλεγχό τους.

41. Βλ. σχετικά Ι.Παπαδόπουλο, Ηθικός δράστης και κοινωνικό κράτος πριν από την οριστική κατάλυσή του: η ατζέντα πέρα από το 1990, δημοσιευμένο σε Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα: Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός, Πρακτικά 6ου Επιστημονικού Συνεδρίου, Αθήνα 1998, σελ. 107.

42. Πρβλ. Γ. Βούλγαρη, Ιδιωτεία και ανισότητες, δημοσιευμένο σε Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα: Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός, Πρακτικά 6ου Επιστημονικού Συνεδρίου, Αθήνα 1998,σελ. 46-55, Π. Ζάννη, Ο ρόλος των ανθρωπιστικών οργανώσεων του τρίτου τομέα στην καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, δημοσιευμένο σε Δ. Παπαδοπούλου (επιμ.): Κοινωνικός αποκλεισμός, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1999, σελ. 73 επ..

43. Βλ. αναλυτικά σε Θ. Σακελλαρόπουλο, Αναζητώντας το νέο κοινωνικό κράτος, δημοσιευμένο στον Θ. Σακελλαρόπουλο (επιμ): Η μεταρρύθμιση του κοινωνικού κράτους, τ. Α', εκδ. Κριτική, Αθήνα 1999, σελ. 43 επ.. Πρβλ επίσης για το φαινόμενο της «παγκοσμιοποίησης» αναλυτικά σε Ν. Κοτζιά, Θεωρίες για την παγκοσμιοποίηση

και οι ασυμμετρίες της πραγματικότητας, Προλεγόμενα σε Ο. Μπέκ, Τί είναι παγκοσμιοποίηση;, μετ. Γ. Παυλόπουλος, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σελ. 29 επ.

44. Βλ. σχετικά Σ. Ρομπόλη - Μ. Χλέτσο, Ευρωπαϊκή ενοποίηση και κοινωνική πολιτική: μια διαπλεκόμενη σχέση, δημοσιευμένο σε Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα: Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός, Πρακτικά 6ου Επιστημονικού Συνεδρίου, Αθήνα 1998, σελ. 167, Λ. Ευσταθίου, Νέο κοινωνικό συμβόλαιο και κοινωνική προστασία, δημοσιευμένο σε Ι. Τσίγκανου (επιμ.): Οι εγκληματολογικές όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2002, σελ. 105 επ. και τις εκεί αναφορές.

45. Τα βασικά στοιχεία για την πλήρη συμμετοχή των πολιτών στην κοινότητα μπορούν να καταταχθούν σε τρία επίπεδα: στο ατομικό, στο πολιτικό και στο κοινωνικό. Ως ατομικό στοιχείο κατά την παραπάνω διάκριση αποτελεί το δικαίωμα για κοινωνική και προσωπική ελευθερία του ατόμου, η αναγνώριση του δικαιώματος για ιδιοκτησία και η δυνατότητα προσφυγής σε ανεξάρτητο δικαστήριο στις περιπτώσεις όπου θίγεται βασικό δικαίωμα του πολίτη. Το πολιτικό στοιχείο συνίσταται στο δικαίωμα συμμετοχής στις αποφάσεις, στον σχηματισμό και στην άσκηση πολιτικής δύναμης (δικαίωμα ψήφου, οργάνωση και λειτουργία κοινοβουλευτικών θεσμών κ.λπ.). Τέλος το κοινωνικό στοιχείο αφορά στο δικαίωμα κάθε ατόμου σε οικονομική ευημερία και στην βελτίωση ποιότητας της ζωής του, με την ανάπτυξη αντίστοιχων θεσμών και υπηρεσιών (όπως η εκπαίδευση, η υγεία κ.λπ.). Βλ. αναλυτικά σε Τ.Η. Marshall - Τ. Bottomore, Ιδιότητα του πολίτη και κοινωνική τάξη, μετ. Ο. Στασινοπούλου, εκδ. Gutenberg, Βιβλιοθήκη κοινωνικής επιστήμης και κοινωνικής πολιτικής, Αθήνα 2000, σελ. 40 επ.

46. Βλ. και Α. Μ. Michel, Η κλιμάκωση της φτώχειας στην Ευρώπη, δημοσιευμένο σε Le Monde diplomatique, Η μάστιγα του κοινωνικού αποκλεισμού (αφιερώματα), τ. 6, 1995, σελ. 13, Γ. Βούλγαρη, Ιδιωτεία και ανισότητες, δημοσιευμένο σε Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα: Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός, Πρακτικά 6ου Επιστημονικού Συνεδρίου, Αθήνα 1998, σελ. 50

47. Σύμφωνα με Έκθεση του ΟΟΣΑ το 1996.

48. Σύμφωνα με Έκθεση του ΟΗΕ το 1998.

49. Βλ. και Α. Λύτρα, Φτωχοί και πλούσιοι: οι πραγματικότητες και το πρόβλημα του «επειδή», δημοσιευμένο σε Δ. Παπαδοπούλου (επιμ.): Κοινωνικός αποκλεισμός, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1999, σελ. 134 επ. και τις εκεί αναφορές.

50. Βλ. σχετικά Γ. Πανούση, Το έγκλημα του φτωχού και η φτώχεια ως «έγκλημα» (σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης), σειρά Εγκληματο-λογικά, αρ. 21, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2002, σελ. 11 επ. και τις εκεί αναφορές.

51. Πρβλ. και Η. Νικολακόπουλο, Παγκοσμιοποίηση της οικονομίας και κοινωνική ανισότητα και αποκλεισμός, δημοσιευμένο σε Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα: Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός, Πρακτικά 6ου Επιστημονικού Συνεδρίου, Αθήνα 1998, σελ. 211 και τις εκεί αναφορές.

52. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ο. Μπέκ, Τί είναι παγκοσμιοποίηση;, μετ. Γ. Παυλόπουλος, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σελ. 294-295: ...«χωρίς σπίτι δεν υπάρχει δουλειά, χωρίς δουλειά δεν υπάρχει σπίτι, χωρίς σπίτι και δουλειά δεν υπάρχει δημοκρατία...».